

Serhiy Kramar

SĄDOWNICTWO KRYMINALNE W MIASTACH RZECZYPOSPOLITEJ XVI-XVIII W. STAN BADAŃ NAD PROBLEMEM

Jednym z systemowych elementów rozwiązywania problemów istniejących w zakresie wymiaru sprawiedliwości jest badanie historii systemu sądownictwa na ziemiach ukraińskich. Otrzymane wnioski naukowe będą sprzyjać unikaniu powtarzania systemowych błędów w zakresie organizacji i funkcjonowania niezależnej władzy sądowej oraz niezawisłych i bezstronnych sędziów jako części składowej społeczeństwa obywatelskiego. Proces kształtowania niezależnego i bezstronnego sądownictwa, które powinno być gwarantem praw oraz wolności człowieka i obywatela, jest historycznie trwałe i skomplikowane. Nieprzestrzeganie ustalonych zasad tworzenia władzy sądowniczej na Ukrainie, uwzględniających historię prawa obowiązującego na ziemiach ukraińskich oraz tradycje narodu na konkretnym etapie rozwoju społecznego, jest przyczyną niskiego poziomu zaufania obywateli do władzy sądowniczej na Ukrainie. Właśnie dlatego podejmowanie badań nad historią sądownictwa w miastach ukraińskich, które rządziły się prawem magdeburskim, jest istotne nie tylko z punktu widzenia gromadzenia wiedzy historycznej, lecz także ze względu na potrzebę czerpania doświadczenia, które można by wykorzystać w celu zapewnienia prawidłowego funkcjonowania systemu sądownictwa na Ukrainie.

Zagadnienie prawa i procesu karnego w miastach Rzeczypospolitej XVI–XVIII w. stanowiło przedmiot badań B. Lengnicha¹, T. Ostrowskiego², J. Bandtkie³, R. Hube⁴, S. Estreichera⁵, O. Kistiakiwskiego⁶, D. Talberga⁷,

¹ Lengnich G., *Prawo pospolite Królestwa Polskiego*, Kraków 1836, ss. 544.

² Ostrowski T., *Prawo cywilne narodu Polskiego*, Warszawa 1787, T. 1-3, ss. 391; Ostrowski T., *Dzieie y prawa Kosciola Polskiego*, Warszawa 1846, T. 1, ss. 198; Ostrowski T., *Dzieie y prawa Kosciola Polskiego*, Warszawa 1846, T. 2, ss. 299; Ostrowski T., *Dzieie y prawa Kosciola Polskiego*, Warszawa 1847, T. 3, ss. 324.

³ Bandtkie J., *Historia prawa polskiego*, Warszawa 1850, VIII, 728, XVI, V.

⁴ Hube R., *Prawo polskie w wieku trzynastym*, Warszawa 1874, ss. 271.

⁵ Estreicher S., *Historia prawa karnego. Historia procesu cywilnego i karnego*, Kraków [b.r.w.], ss. 140; Estreicher S., *Wykłady z historii ustroju państwa i prawa na zachodzie Europy*, Kraków 2000, ss. 390.

⁶ Кистяковский А.Ф., *Элементарный учебник общего уголовного права*, Киев 1875, Т. 1: Общая часть, 413 с.

⁷ Тальберг Д.Г., *Русское уголовное судопроизводство. Пособие къ лекціямъ*, Киев 1889, Т. 1, 318 с.

M. Czubynskiego⁸, J. Padocha⁹, M. Słabczenki¹⁰, A. Paszuka¹¹, W. Maisla¹², W. Maroczka¹³, P. Frisa¹⁴, M. Kamlera¹⁵.

Historyk prawa polskiego, syndyk miasta Gdańska i wykładowca prawa w gimnazjum miejskim Bogumir (Gotfryd) Lengnich w latach 1742-1746, opublikował dwutomową pracę, poświęconą historii prawa miejskiego Rzeczypospolitej – „Prawo publiczne Polskiego Królestwa” („*Jus publicum Regni Poloniae*”). W swojej pracy autor omówił źródła prawa miejskiego, a także organizację władzy sądowniczej. B. Lengnich zaznaczył, że głównymi źródłami organizacji i działalności sądu ławniczego jakiegokolwiek miasta lokowanego na prawie magdeburskim były statuty, konstytucje, królewskie *pacta conventa* oraz miejscowe prawo zwyczajowe¹⁶.

Wpływ prawa Cesarstwa Rzymskiego na rozwój prawa karnego Rzeczypospolitej badał Teodor Ostrowski. Uczony udowodnił tezę, że prawo karne wiele zapożyczyło z prawa Cesarstwa Rzymskiego. Wpływy te widoczne są chociażby w przyjętym podziale przestępstw na publiczne (*delictum publicum*) i prywatne (*delictum privatum*). W pracy „Prawo cywilne narodu polskiego” autor wskazał, że każde przestępstwo stanowi zamach na czynną władzę lub rządzącą osobę albo powszechnie przyznane prawa ludzi, którzy tworzą społeczeństwo¹⁷. Publicznymi przestępstwami T. Ostrowski nazywał: zamieszki przeciw królowi i zdradę ojczyzny, cudzołóstwo, morderstwo, pozbawienie życia przez truciznę, ojcobójstwo, fałszowanie publicznych dokumentów lub pieniędzy, rozbój i rabunek popełniony na szkodę funkcjonariuszy państwowych, rozkradanie zasobów skarbcza, wzięcie do niewoli ludzi wolnych, przywłaszczanie podatków Rzeczypospolitej, bezprawne podwyższenie cen na zboże, uszkodzenie państwowego majątku¹⁸. Prywatne

⁸ Чубинський М.П., *Очерки уголовной политики (Понятие, история и основные проблемы уголовной политики, как составного элемента науки уголовного права)*, Антологія української юридичної думки. Кримінальне право. Кримінальний процес. Юридична книга, Київ 2004, Т. 7, с. 415-478.

⁹ Падох Я., *Нарис історії українського кримінального права*, Мюнхен 1951, 128 с.; Падох Я., *Суд і судовий процес Старої України*, Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто-Львів 1990, 129 с.

¹⁰ Слабченко М.Є., *Судівництво на Україні XVII–XVIII ст.*, Харків, 1919, 39 с.

¹¹ Пашук А.Й., *Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII–XVIII ст. (1648-1782)*, Львів 1967, 179 с.; Пашук А.Й., *Організація судів на Україні в другій половині XVIII ст.*, Харків 1961, 48 с.

¹² Maisel W., *Судовництво міста Познаня до кінця XVI століття*, Познань 1961, ss. 413; Maisel W., *Archeologia prawna Polski*, Warszawa-Poznań, 1982, ss. 365; Maisel W., *Archeologia prawna Europy*, Warszawa-Poznań 1989, ss. 372; Maisel W., *Право карне в статутах міст польських до кінця XVIII століття*, *Часописно правно-історичне*, 1974, Т. 24, з. 2, с. 99-117; Maisel W., *Давне польське право карне міське од половини XV до половини XVIII століття*, Warszawa-Toruń 1966, Т. 2, с. 343-361.

¹³ Марочкін В.П., *Українське місто від XV до середини XVII ст. Звичаєво-правова атрибутика як історичне джерело*, Торонто 1999, 147 с.

¹⁴ Фріс П.Л., *Нарис історії кримінально-правової політики України*, Аттїка 2005, 124 с.

¹⁵ Kamler M., *Złoczyńcy. Przestępczość w Koronie w drugiej połowie XVI i w pierwszej połowie XVII wieku (w świetle ksiąg sądowych miejskich)*, Warszawa 2010, ss. 465.

¹⁶ Lengnich G., *Prawo...*

¹⁷ Ostrowski T., *Prawo...*

¹⁸ Там же.

przestępstwa to m.in.: rozbój i rabunek na szkodę osób prywatnych, kradzieże, podpalenie domów.

Jan Wincenty Bandtkie, profesor prawa rzymskiego i polskiego Uniwersytetu Warszawskiego, badał problematykę sądownictwa oraz źródeł prawodawstwa Królestwa Polskiego w XIV-XVIII w. Wszystkie sądy uczony podzielił na sądy pierwszej instancji (szlacheckie, mieszane, miejskie, wiejskie, żydowskie), sądy drugiej instancji oraz sądy najwyższe¹⁹.

Historyk prawa R. Hube, profesor Uniwersytetu Warszawskiego, a także Uniwersytetu Petersburskiego, w swoich pracach znaczną uwagę poświęcił działalności prawotwórczej króla Kazimierza III oraz historii rozwoju prawa karnego Królestwa Polskiego. Wśród dorobku naukowego R. Hube, na uwagę zasługuje praca „*Prawo Polskie w wieku trzynastym*”²⁰, w której przedmiot badań stanowią akty prawne wydane w XIII w. Autor skoncentrował się głównie na klasyfikacji prawa, systemie sądowym, oraz na klasyfikacji przestępstw i kar.

Analizując rodzaje przestępstw, badacz nie podaje definicji przestępstwa, ograniczając się do twierdzenia, że w Królestwie na określenie tego pojęcia używano się terminologii łacińskiej: „*crimen*”, „*excessus*”, „*maleficium*”.

Profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego S. Estreicher w swoich badaniach zwracał uwagę na ewolucję pojęć „przestępstwo” i „kara”. Poza tym interesował się historią postępowania karnego. Według jego przekonań, początków prawa do wymierzania kar należy poszukiwać w ludzkim instynkcie odpłaty za doznaną szkodę²¹. Przestępstwo – to określone działania, które społeczeństwo pewnego regionu uważa za szkodliwe ze względu na potrzebę ochrony własnego istnienia i które, według obowiązującego prawodawstwa, są zabronione pod groźbą kary²². Prace uczonego posiadają charakter teoretyczny; procedurę prowadzenia śledztwa i rozpoznawania spraw karnych w sądach miejskich scharakteryzowano jedynie w ogólnych zarysach.

Historia sądownictwa karnego XVI-XVIII w. była przedmiotem badania znanego ukraińskiego prawnika i społecznika, doktora prawa karnego O. Kistiakiwskiego. Naukowa wartość jego prac jest nieoceniona, mają one bowiem głębokie naukowe i teoretyczne podłoże, wzmocnione analizą problematów ogólnofilozoficznych²³. Według O. Kistiakiwskiego prawo karne w swoim rozwoju przeszło trzy okresy: prywatnej zemsty, społecznego zastraszenia, społecznego naprawienia i zapobiegania²⁴. Był jednym

¹⁹ Bandtkie J., *Historya...*

²⁰ Hube R., *Prawo...*

²¹ Estreicher S., *Historia...*

²² Estreicher S., *Wykłady...*

²³ Костенко О.М., *Розвиток кримінально-правових ідей в Україні з кінця XVIII до початку XX століття*, Антологія української юридичної думки. Кримінальне право. Кримінальний процес, Київ 2004, Т. 7, с. 8-45.

²⁴ Кистяковский А.Ф., *Элементарный учебник общего уголовного права*, Киев 1875, Т. 1: Общая часть, 413 с.

z pierwszych uczonych, który zaczął badać prawo jako zjawisko społeczne, wprowadzając konsekwentnie do badań prawa karnego ujęcie historyczno-socjologiczne²⁵.

Aspekty historyczno-teoretyczne rozwoju sądownictwa karnego badał także doktor prawa karnego Uniwersytetu Św. Włodzimierza w Kijowie, Dmytro Talberg. W latach 1889-1891 opublikował pracę „*Русское уголовное судопроизводство. Пособие къ лекціям*” (*Rosyjskie sądownictwo karne. Przewodnik dla wykładów*), w której przedmiot swoich badań ujmował w kategoriach przydatności oraz interesów społeczeństwa²⁶.

Zagadnienia sądownictwa karnego były przedmiotem badań ukraińskiego historyka prawa J. Padocha, który naświetlił historię sądownictwa, przyjmując założenie periodyzacji historii Ukrainy i wspólnie rozpatrując postępowania karne oparte na prawie ziemskim oraz na prawie magdeburskim. Zdaniem J. Padocha, proces karny w XVI w. na obszarach należących obecnie do Ukrainy, charakteryzował się humanitaryzmem, bezpośredniością, ustnością prawa, jawnością, dyspozycyjnością. Do przestarzałych zasad należały natomiast nierozzerwalność norm prawa procesowego z prawem materialnym oraz nierozłączność procesu cywilnego i karnego. J. Padoch zbadał główne fazy procesu karnego, a także rodzaje dowodów. Uczony uważał, że XVI w. to okres rozwoju sądownictwa zwyczajowego w historii Ukrainy, twierdził, że okrucieństwo kar zapożyczone z Europy Zachodniej nie było właściwe dla miejscowego prawa zwyczajowego²⁷.

Mimo daleko idących wniosków dotyczących historii rozwoju ukraińskiego sądownictwa karnego, prace J. Padocha mają przeważnie charakter popularyzatorski, nie zaś naukowy. Oprócz tego prezentowane wnioski zostały wyprowadzone na podstawie badania norm prawnych, nie zaś praktyki ich stosowania.

Sądownictwo okresu od XVII do XVIII w. na ziemiach obecnie leżących w granicach Ukrainy, w szczególności Hetmaństwa, było przedmiotem studiów M. Słabczenki. Ukraiński badacz uważał, że przyczyną powstania sądów była potrzeba uregulowania konfliktów publicznych i prywatnych.

Wspomniane prace zasługują na uwagę, ponieważ dotyczą prawnych zasad budowy sądowego systemu na ziemiach współcześnie położonych w państwie ukraińskim w XVII-XVIII w., wychodząc z analizy źródeł prawa, statusu uczestników procesu sądowego oraz treści dowodów²⁸.

Zagadnienia sądownictwa karnego, w kontekście badania wewnętrznego życia ukraińskiego miasta od XV w. do pierwszej połowy XVII w., rozpatruje W. Maroczkin. Badacz naświetla działalność urzędników królewskich i magistrackich w miastach oraz status świadków w procesach sądowych²⁹. W. Maroczkin zwraca szczególną uwagę na kompetencje sądu grodzkiego i ziemskiego, a także sądu ławniczego. W znacznie mniejszym stopniu zajmuje się natomiast badaniem problematyki karnego procesu sądowego.

²⁵ Кваша О.О., Кістяківський О.Ф., Антологія..., с. 46-49.

²⁶ Сірий М.І., Тальберг Д.Г., Антологія..., с. 249-251.

²⁷ Падох Я., *Нарис...*

²⁸ Слабченко М.С., *Судівництво...*

²⁹ Марочкін В.П., *Українське...*

Bardzo cenne są przeprowadzone przez Witolda Maisla badania, dotyczące historii postępowania i prawa karnego miast Rzeczypospolitej oraz sądownictwa polskiego. Historyk uważany jest za jednego z założycieli pomocniczego kierunku w nauce historii prawa – archeologii prawnej, której przedmiotem jest badanie instrukcji materialnych prawa, które w przeszłości pełniły funkcje prawne i zachowały się do naszych czasów³⁰. Właśnie na takich zasadach powstały prace „*Archeologia prawna Polski*”³¹ oraz „*Archeologia prawna Europy*”³².

Historii sądownictwa karnego poświęcona jest także praca „*Sądownictwo miasta Poznania do końca XVI wieku*”³³. Wskazana pozycja zasługuje na uwagę ze względu na to, że po raz pierwszy gruntownie przedstawione zostało sądownictwo Poznania w oparciu o założenia pozytywizmu, obejmując okres od założenia miasta do końca XVI w. Autor ukazuje system sądowy miasta i status funkcjonariuszy sądu ławniczego, ustala krąg podmiotów prawa miejskiego, podaje źródła materialnego i formalnego prawa karnego, analizuje pracę sądu ławniczego oraz analizuje przyczyny przestępczości, rodzaje przestępstw i kar. Pod pojęciem prawa miejskiego uczony rozumiał całokształt norm prawnych istniejących w pewnym mieście³⁴. Autor twierdził, że wobec braku kodyfikowanych zbiorów prawa miejskiego w miastach Europy oraz Rzeczypospolitej została sformułowana zasada, według której sędzia miał prawo opierać się na dowolnym akcie prawnym lub znanym mu obyczaju, który dawał możliwość rozwiązania rozstrzyganego konfliktu. Rozumienie deliktu, elementów przestępstwa, faz jego dokonywania, kwalifikacji działań przez sądy ławnicze, celu i rodzajów kar w okresie od XVI do XVIII w. w miastach Rzeczypospolitej stanowi przedmiot rozważań polskiego badacza M. Mikołajczyka³⁵.

Status prawny kata w inkwizycyjnym procesie badała natomiast H. Zaremska³⁶. Opracowując materiały aktowe, badaczka stwierdziła, że, według prawa miejskiego, kat wykonywał trzy rodzaje kar: banicje z miasta (wyrok banicji), kary cielesne oraz pozbawienie życia³⁷.

Banicję uważano za jeden z niewielu rodzajów kar bardzo trudnych do wykonania, biorąc pod uwagę zasięg geograficzny oraz termin wygnania. Sposób wykonania tej kary, rodzaje przestępstw, za które ona groziła, a także życie banitów „poza społeczeństwem” naświetla praca „*Banici w średniowiecznej Europie*”³⁸.

³⁰ Maisel W., *Archeologia prawna Europy...*

³¹ Maisel W., *Archeologia prawna Polski...*

³² Maisel W., *Archeologia prawna Europy...*

³³ Maisel W., *Sądownictwo...*

³⁴ Maisel W., *Dawne...*

³⁵ Mikołajczyk M., *Przestępstwo i kara w prawie miast Polski południowej XVI-XVIII wieku*, Katowice 1998, ss. 307.

³⁶ Zaremska H., *Niegodne rzemiosło. Kat w społeczeństwie Polski XV-XVI w.*, Warszawa 1986, ss. 144.

³⁷ Tamże.

³⁸ Zaremska H., *Banici w średniowiecznej Europie*, Warszawa 1993, ss. 172.

Przyczyny wzrostu przestępczości w miastach Rzeczypospolitej XVI-XVII w. badał M. Kamler³⁹. Problematyka sądownictwa karnego we Lwowie XVI-XVIII w. była natomiast przedmiotem badań S. Biłostockiego⁴⁰.

Procesy sądowe przeciw osobom oskarżonym o wróżby w ukraińskich województwach XVII-XVIII w. badała K. Dysa⁴¹. Wspierając się na archiwaliach oraz obszernej literaturze naukowej, badaczka ustaliła liczebność spraw dotyczących wróżb w miastach województwa Wołyńskiego, Podolskiego i Ruskiego⁴². Autorka doszła do wniosku, że ukraińskie sądy posługujące się niemieckim ustawodawstwem, które w sprawach dotyczących wiedźm przewidywało katusze i inne surowe kary, praktycznie „nie trzymały się litery prawa, katusze stosowały dosyć rzadko, a wyroków śmierci prawie nie było”⁴³. Zupełnie nie odnotowano spraw zainicjowanych przez instytucje władzy, śledztwo w takich sprawach wszczynano dosyć niechętnie, tłumacząc to brakiem dowodów. Jeśli zaś już dochodziło do skazania, sędziowie preferowali kary „bezkrawe”. Wszystkie te dane świadczą jednak nie tyle o humanitarności, lecz o słabości władzy sądowniczej wynikającej z jej decentralizacji⁴⁴.

Przeprowadzona analiza badań, poświęcona sądownictwu karnemu w miastach Rzeczypospolitej w okresie od XVI do XVIII w., daje możliwość określenia szeregu kluczowych zagadnień, które zostały dostatecznie naświetlone w pracach naukowców: źródła prawa miejskiego oraz ich hierarchia; organizacja władzy sądowniczej w miastach na prawie magdeburskim; fazy procesu karnego i status prawny uczestników postępowania;

³⁹ Kamler M., *Dzieciobójstwo w miastach Korony w drugiej połowie XVI – i pierwszej połowie XVII w.*, Czasopismo prawno-historyczne, 1986, T. XXXVIII, z. 1, s. 171-184; Kamler M., *Recydywa w przestępczości kryminalnej w Polsce drugiej połowy XVI i pierwszej połowy XVII wieku*, Czasopismo prawno-historyczne, 1992, T. XLIV, z. 1-2, s. 123-131; Kamler M., *Kary za przestępstwa pospolite w dużych miastach Polski w drugiej połowie XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, Kwartalnik historyczny, Rocznik CL, 1994, s. 25-39.

⁴⁰ Білостоцький С., *Учасники кримінального процесу і докази у справах львівського лавничого суду XVI-XVII ст.*, Матеріали наукової конференції викладачів та аспірантів історичного факультету (Львів, 6-7 лютого 1997 р.), Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, Львів 1997, Вип. 1, с. 37-40; його ж., *Проводження в кримінальних справах у Львівському лавничому суді XVI-XVIII ст.*, Вісник Львівського університету, Львів 1998, Вип. 33, с. 80-85. – (Серія історична); його ж., *Посадові особи в'їтківсько-лавничого суду Львова та їх процесуальний статус у XVI-XVIII ст.*, Вісник Львівського університету. Серія історична, Львів, Т. 3, с. 158-166; його ж., *Правові аспекти функціонування посади ката у Львові*, Наукові записки. Острозька академія, Т. II, ч. 1 – Острого, 1999, с. 208-210; його ж., *Кваліфікація злочинів XVI-XVIII ст. (за матеріалами лавничого суду м. Львова)*, Вісник Львівського університету, Львів 2000, Вип. 35, с. 73-82. – (Серія юридична); його ж., *Основні засади та стадії кримінального процесу в XVI-XVIII ст. (за матеріалами лавничого суду м. Львова)*, Судова апеляція, № 4 (5), 2006, с. 142-149; його ж., *Структура органів судової влади Львова в XVI-XVIII ст.*, Держава і право, № 38, 2007, с. 184-191; його ж., *Кримінальний світ Старого Львова*, Львів 2001, 230 с.

⁴¹ Дуса К., *Історія з відьмами. Суди про чари в українських воєводствах Речі Посполитої XVII-XVIII століття*, Київ 2008, 302 с.

⁴² Там само, с. 61.

⁴³ Там само, с. 254.

⁴⁴ Там само, с. 255.

odpowiedzialność za poszczególne rodzaje przestępstw. Zarazem z uwagi na specyfikę poszczególnych miast pozostają nierozstrzygnięte zagadnienia dotyczące funkcjonowania sądownictwa karnego w poszczególnych miastach Rzeczypospolitej XVI-XVIII w., a także problematyka działalności sądów poszczególnych kategorii ludności w tych miastach.

Streszczenie

W artykule został przedstawiony stan badań nad prawem i postępowaniem karnym w miastach Rzeczypospolitej XVI-XVIII w. w oparciu o analizę prac: B. Lengnicha, T. Ostrowskiego, J. Bandtke, R. Hube, S. Estreicher, O. Kistiakiwskoho, D. Talberga, J. Padocha, M. Ślabczyński, W. Maisla, W. Maroczka i in.

Słowa kluczowe: źródła prawa miejskiego, sąd ławniczy, przestępstwo, fazy procesu karnego, rodzaje kar

Criminal Jurisdiction in the Cities of the Polish-Lithuanian Commonwealth in XVI-XVIII Centuries. The State of the Research

Summary

The article is aimed at discussing the state of research of criminal law and process effective in the cities of the Polish-Lithuanian Commonwealth in XVI-XVIII centuries. The author has presented the analysis of works of the prominent academics, such as: B. Lengnich, T. Ostrowski, J. Bandtke, R. Hube, S. Estreicher, O. Kistiakiwskyj, D. Talberg, J. Padoch, M. Ślabchenko, W. Maisel, W. Marotchkina, etc.

Key words: sources of municipal law, crime, court of jurors, stages of the criminal proceedings, types of punishments